

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2022. – Т. 46. – С. 176-188
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.176-188

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2022. – Volume. 46. – pp. 176-188
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.176-188

УДК 94(438)«1918/1920»

© Krzysztof Żarna¹

Kształtowanie granicy czechosłowacko-polskiej na Orawie i Spiszu (1918-1920)

Celem artykułu jest przedstawienie sporu czechosłowacko-polskiego o przynależność Orawy i Spiszu. Terenem spornym był też Śląsk Cieszyński, jeden z najbardziej uprzemysłowionych regionów monarchii austro-węgierskiej, zamieszkaany w większości przez ludzi świadomych swojej polskości stąd przynależność tego regionu wzbudzała większe emocje niż w przypadku Orawy i Spisza. Różnica polega też tym, że w przypadku tych dwóch regionów wchodziły one w skład Zalicawii, natomiast w przypadku Śląska Cieszyńskiego były częścią Przedlitawii. Stąd konflikt o Orawę i Spisz był rywalizacją polsko-czeską, ale również Słowacy byli w pewnym stopniu przedmiotem tego sporu. Zakres czasowy obejmuje lata 1918-1920, od powstania obu państw do decyzji Rady Ambasadorów, która miała kluczowe znaczenie dla przynależności spornych terenów.

Słowa kluczowe: Czechosłowacja, Polska, granica, Orawa, Spisz.

Формування чехословацько-польського кордону на Ораві та Спіші (1918-1920 рр.)

Метою статті є висвітлення чехословацько-польської суперечки щодо приналежності двох регіонів: Орава та Спіш. Тешинська Сілезія була одним з найбільш індустріально розвинених регіонів Австро-Угорської монархії, населеним переважно людьми, свідомими своєї польськості. Тому приналежність цього регіону викликала більші емоції, ніж у випадку з Оравою та Спішем. Різниця полягає також у тому, що у випадку цих двох регіонів вони входили до складу Залітавії у складі Австро-Угорської імперії, а у випадку Цешинської Сілезії - до складу Прелітавії. Таким чином, конфлікт навколо Орави та Спішу був не лише польсько-чесько-словацьким суперництвом, але й певною мірою стосувався словаків, оскільки словацькі землі в угорській державі називалися «Верхньою Угорщиною», а ці дві спірні території входили до складу Угорського королівства. Часовий проміжок охоплює 1918-1920 роки, від створення двох держав до рішення Ради послів, яке мало вирішальне значення для встановлення приналежності спірних територій.

Ключові слова: Чехословаччина, Польща, кордон, Орава, Спіш.

The Formation of the Czechoslovak-Polish Border in Orava and Spiš (1918-1920)

The aim of this article is to present the Czechoslovak-Polish dispute over the belonging of two regions: Orava and Spiš. Těšín Silesia was one of the most industrialised regions of the Austro-Hungarian monarchy, inhabited mostly by people conscious of their Polishness. Hence, the belonging of this region aroused greater emotions than in the case of Orava and Spiš. The difference also lies in the fact that in the case of these two regions, they were part of Zalicawia within the Austro-Hungarian Empire, whereas in the case of Cieszyn Silesia, they were part of Pre-litavia. Hence, the conflict over Orava and Spiš was not only a Polish-Czech-Slovak rivalry, but the Slovaks were also to some extent the subject of this dispute, given that the Slovak lands in the Hungarian state were referred to as “Upper Hungary” and these two disputed areas were part of the Kingdom of Hungary. The time span covers the years 1918-1920, from the establishment of the two states to the decision of the Council of Ambassadors, which was crucial for the affiliation of the disputed territories.

Keywords: Czechoslovakia, Poland, border, Orava, Spisz.

¹ Dr hab., prof. UR, Instytut Nauk o Polityce, Uniwersytet Rzeszowski, Polska. E-mail: kzarna@ur.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-6965-8682>.

Wstęp

Wielka wojna, zwana później pierwszą wojną światową (1914-1918) była konfliktem o skali globalnej, który doprowadził do całkowitych zmian na politycznej mapie Europy. W wyniku postanowień traktatów pokojowych po zakończeniu wojny nie doszło w Europie Środkowej i Wschodniej do ostatecznego ustalenia granic. Powstały nowe państwa, które jeszcze przez kilka lat toczyły pomiędzy sobą konflikty o ostateczny ich kształt. Przykładem takich państw była Rzeczpospolita Polska i Republika Czechosłowacka. Spornymi terenami były Śląsk Cieszyński, Czadeckie, Orawa i Spisz.

Celem artykułu jest przedstawienie sporu czechosłowacko-polskiego o przynależność dwóch regionów: Orawy i Spiszu. Śląsk Cieszyński był jednym z najbardziej uprzemysłowionych regionów monarchii habsburskiej, zamieszkały w większości przez ludność świadomą swojej polskości. Stąd też przynależność tego regionu budziła więcej emocji niż w przypadku Orawy i Spiszu. Różnica polega też na tym, że w przypadku tych dwóch regionów wchodziły one w ramach Austro-Węgier w skład Zalitawii a w przypadku Śląska Cieszyńskiego w skład Przedlitawii². Stąd też konflikt o Orawę i Spisz to nie tylko rywalizacja polsko-czechosłowacka, ale i w pewnym stopniu podmiotem tego sporu byli też Słowacy, biorąc pod uwagę fakt, że to ziemie słowackie w państwie węgierskim określane były jako „Górne Węgry” a te dwa sporne obszary znajdowały się właśnie w części Królestwa Węgier³. Cezury czasowe obejmują okres lat 1918-1920 od momentu powstania obu państw po decyzję Rady Ambasadorów, która była kluczowa dla przynależności spornych terytoriów.

W artykule przedstawiono proces kształtowania się granic Czechosłowacji, spór czechosłowacko-polski o Orawę i Spisz, kwestię Orawy i Spiszu podczas konferencji pokojowej w Paryżu, przygotowania do plebiscytu, arbitraż Rady Ambasadorów oraz spór o Jaworzynę Spiską. Problematykę tę podejmowali w swoich badaniach Marek K. Kamiński, Ewa Orlof, Artur Patek, Jerzy M. Roszkowski.

Artykuł opiera się na następujących założeniach: po pierwsze, główną determinantą wpływającą na podejmowane decyzje ws. spornych regionów miała sytuacja międzynarodowa. Po drugie, aspiracje Republiki Czechosłowackiej cieszyły się większym poparciem ze strony mocarstw sprzymierzonych. Po trzecie, w przeciwieństwie do decydentów polskiej polityki zagranicznej, czechosłowaccy gdy tylko pozwalała na to okazja stosowali metodę faktów dokonanych. Po czwarte, kwestia przynależności Orawy i Spiszu nie była aż takim obiektem zainteresowania rządów w Pradze i Warszawie jak Śląsk Cieszyński ze względu na potencjał gospodarczy tego regionu.

Metoda analizy historycznej pozwoliła na przedstawienie procesu tworzenia nowego państwa w Europie Środkowej – Republiki Czechosłowackiej. Dzięki metodzie komparatystycznej dokonano porównania polityki Czechosłowacji i Polski wobec przynależności Orawy i Spiszu. Metodę decyzyjną wykorzystano w celu analizy polityki mocarstw sprzymierzonych wobec sporu czechosłowackiego.

Ustalenie granic Czechosłowacji po I wojnie światowej

Pod koniec wojny alianci uznali Czechosłowacką Radę Narodową za oficjalne przedstawicielstwo czechosłowackich interesów narodowych⁴. W jej składzie, obok T.G. Masaryka, byli Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik i Jiří Dürich. Z kolei najwyższą krajową reprezentacją polityczną był Czechosłowacki Komitet Narodowy, który uchwalił w Pradze utworzenie Republiki Czechosłowackiej. To historyczne wydarzenie miało miejsce 28 października 1918 r. Ukonstytuowało się Tymczasowe Zgromadzenie Narodowe, w skład którego weszli przedstawiciele Komitetu Narodowego, czescy posłowie zasiadający w ostatniej austriackiej Radzie Państwa, działacze słowaccy i reprezentant mniejszości niemieckiej. Prezydentem został wybrany T.G. Masaryk a premierem Karel Kramář. Słowak M.R. Štefánik został ministrem wojny. W dniu 13 listopada 1918 r. uch-

² Nazwa Zalitawia i Przedlitawia pochodzi od rzeki Litawy będącej częściową granicą pomiędzy Cesarstwem Austrii a Królestwem Węgier.

³ Będzie to miało swoje odzwierciedlenie pod koniec lat 30. XX w.

⁴ Interesujące dokumenty dotyczące czeskich zabiegów o granice na paryskiej konferencji pokojowej zawarte są m. in. w: Raschhofer, H. (1938). *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919-1920*. Berlin: Heymanns; Perman, Dagmar (1962). *The Shapping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Czechoslovakia 1914-1920*. Leiden: E.J. Brill; Paulova, Milada (1937). *Dějiny Maffie*. Praha: Unie.

walono tymczasową konstytucję⁵. Czołowi politycy: T.G. Masaryk i E. Beneš od początku chcieli budować scentralizowane państwo i odrzucali możliwość przyznania Słowakom rzeczywistej autonomii. Uznanie odrębności Słowaków prowadziłoby do sytuacji w której Czesi nie stanowiliby nawet 50% ludności.

W granicach Republiki Czechosłowackiej znalazł się niewielki, górzysty obszar nazywany Rusią Podkarpacką. Zamieszany był przez ludność mówiącą dialektem języka ukraińskiego o słabo wykształconej tożsamości narodowej, określanej Rusinami. Duży wpływ na decyzję o przyłączeniu tego regionu do Czechosłowacji mieli emigranci reprezentujący ten region w Stanach Zjednoczonych Ameryki⁶.

Sporo kontrowersji wzbudzała przynależność Sudetów zamieszkałych przez blisko trzymilionową rzeszę Niemców⁷. Tereny te były atrakcyjne przede wszystkim ze względu na złoża mineralne i dobrze rozwinięty przemysł. Jeszcze w czasach Austro-Węgier jego rozwój popierał rząd wiedeński, uważając ten region za całkowicie zgermanizowany. Mniejszość niemiecka podjęła zakrojoną na szeroką skalę akcję mającą na celu przyłączenie tych terenów do Austrii, ewentualnie do Niemiec. Kierowano liczne memoriały do Rady Najwyższej w Paryżu powołując się na 14 punktów prezydenta Thomasa Woodrowa Wilsona, szczególnie na ten dotyczący prawa samostanowienia narodów, który w równej mierze powinien dotyczyć także Niemców sudeckich. Proponowali oni przeprowadzenie plebiscytu na spornych terenach. Sami Czesi powoływali się na względy historyczne. Sojusznicy pozostawili jednak granice z Niemcami niezmienione, gdyż zastosowanie wobec nich kryteriów etnicznych czyniłoby Niemcy jeszcze silniejsze niż miało to miejsce przed wojną. Podobnie jak i inne nowo powstałe państwa Czechosłowacja zmuszona była przyjąć i respektować Traktat Mniejszościowy⁸. Już 29 października 1918 r., skoro tylko rozeszły się wieści o proklamowaniu Republiki Czechosłowackiej, niemieccy posłowie z ziem czeskich postanowili starać się w Wiedniu o oderwanie terenów pogranicznych od nowo utworzonego państwa, aby przyłączyć je do Niemieckiej Austrii. Myśl ta spotkała się początkowo z przychylnym przyjęciem w Berlinie, gdzie żywiono nadzieje, że Anschluss umożliwi stworzenie szerokiej platformy do działań w kierunku zmniejszenia rozmiarów poniesionej klęski wojennej. Wiązało się to także z kontynuacją niemieckich zamiarów stworzenia Mitteleurop⁹. W pierwszych dniach listopada 1918 r. próbowali utworzyć w północnych i północno-zachodnich Czechach, na Poszumawiu, w północnej części Moraw i na Śląsku tzw. niemiecko-austriackie prowincje Niemieckie Czechy, Czeski Las, Niemieckie Morawy Południowe i Kraj Sudecki. Wobec niemożności sprawowania całkowitej kontroli, przedstawiciele Niemieckich Czech proponowali przyłączenie swoich obszarów do Saksonii, choć przedtem w Wiedniu i Libercu uroczyście proklamowali je za część Niemieckiej Austrii. Przywódcy Niemców sudeckich rozpatrywali nawet zwrócenie się o pomoc wojskową bezpośrednio do Niemiec. Ówczesny minister obrony Rzeszy miał nawet rozpatrywać 5 listopada 1918 roku taką ewentualność¹⁰, jednak w obliczu napięcia rewolucyjnego w Niemczech odrzucono postulat pomocy.

⁵ Zákon č. 37/1918 Sb. z. a. n. ze dne 13. listopadu 1918, o prozatímní ústavě, [w:] Gronský, Ján (oprac.) (2005). *Komentované dokumenty kústavným dejinám Československa I, 1914-1945*. Praha: Karolinum, s. 53.

⁶ Zob. szerzej: Hořec, J. (1999). *První kroky svobody. Podkarpatská Rus 1918-1920*, Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakladatelství Česká expedice Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakladatelství Česká expedice.

⁷ Żarna, K. (2011). *Między Berlinem a Budapesztem. Sytuacja polityczna Niemców Karpackich w latach 1918-1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 27-30. Zob. szerzej na temat Niemców sudeckich: Majewski, P.M. (2007). *Niemcy sudeccy 1848-1948: historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

⁸ Do 1938 roku przeciw Czechosłowacji do Ligi Narodów wpłynęło łącznie 71 petycji, z czego 27 ze strony Niemców sudeckich: Sierpowski, S. (1992). *Mniejszość niemiecka na tle aktywności mniejszościowej Ligi Narodów*, [w:] Wrzeński, W. (red.) (1992). *Polska, Polacy, mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Ossolineum, s. 84-85.

⁹ Koncepcja polityki niemieckiej sformułowana w 1915 przez Friedricha Naumanna, ogłoszona w książce *Mitteleuropa*. Według niego ta część Europy miała stać się podporządkowanym państwu niemieckiemu organizmem gospodarczo-politycznym. W swym programie Naumann popierał również germanizację oraz madyaryzację tego regionu

¹⁰ Pułaski, M. (1992). *Niemcy w polityce Czechosłowacji* [w:] Sierpowski S. (red.). *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. II: *Lata wielkiego kryzysu gospodarczego*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, s. 327.

Pewne nabytki terytorialne Czechosłowacja uzyskała też na południu kosztem Austrii. Były to okolice miejscowości Czeskie Velenice, nazywane przez Czechów Vitorazsko o powierzchni 106 km² oraz okolice Valtic określane jako Valticko¹¹.

W granicach Czechosłowacji znalazł się także niewielki Kraik Hulczyński na Śląsku (na pld. od Raciborza), który Prusy zagarnęły Austrii jeszcze w 1742 roku. Ostatecznie Niemcy przyjęły w artykułach 81-85 układu wersalskiego postanowienie o uznaniu niepodległego państwa czechosłowackiego¹². Granice zostały wytyczone zgodnie z dawną granicą Austro-Węgier z Cesarstwem Niemieckim.

Jeżeli chodzi o kształtowanie granicy polsko-czechosłowackiej, to kluczowa wydawała się przynależność Śląska Cieszyńskiego. W chwili rozpadu monarchii habsburskiej powstały lokalne ośrodki władzy. Tam, gdzie na czele gmin stali Czesi, władzę objął czeski Komitet Narodowy, w pozostałych polska Rada Narodowa. To lokalne porozumienie z 5 listopada 1918 r. było zaaprobowane przez stronę polską, która powoływała się na kryterium etniczne. Z kolei rząd czechosłowacki i delegaci czechosłowaccy na konferencji w Paryżu nie uznali tego porozumienia, stojąc na stanowisku przyłączenia Śląska Cieszyńskiego do nowo powstałego państwa czechosłowackiego w granicach historycznych¹³. Determinantą tego stanowiska były również względy gospodarcze. Był to ważny region przemysłowy i górniczy. Argumentacją był fakt, że Polska otrzyma Górny Śląsk a więc nie będzie miała problemów z deficytem węgla. Kolejny argument był związany z infrastrukturą transportową. Przez sporne terytorium przebiegało połączenie kolejowe w Boguminie łączące ziemie czeskie i morawskie ze słowackimi¹⁴.

28 listopada 1918 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret o wyborach do Sejmu Ustawodawczego w dniu 26 stycznia 1919 r.¹⁵ Wśród okręgów wyborczych znalazł się Śląsk Cieszyński, co w Pradze uznano za tworzenie faktów dokonanych. Na kilka dni przed wyborami oddziały czechosłowackie przekroczyły tymczasową granicę, zaatakowały słaby polski garnizon i w krótkim okresie czasu zajęły cały sporny region. Data ataku wojsk czechosłowackich nie była przypadkowa, wojska polskie były w tym czasie zaangażowane w konflikt na terenie Galicji Wschodniej. Po kilku dniach walk doszło do interwencji Rady Najwyższej i tymczasowego ustalenia linii demarkacyjnej, która była mniej korzystna dla strony polskiej. Dwustronne rokowania nic nie dały, wobec czego o losie spornego terenu miał zdecydować plebiscyt. Władzę objęła międzysojusznicza komisja z siedzibą w Cieszynie. Ostatecznie do plebiscytu nie doszło¹⁶, przy wytyczeniu granicy na Śląsku Cieszyńskim uwzględniono argumenty czechosłowackie, więc do Republiki Czechosłowackiej włączono część gmin o większości polskiej, lecz znaczna część tych obszarów z Bielskiem oraz znacząca częścią Cieszyna weszła w skład Polski¹⁷.

Spór czechosłowacko-polski o Spisz i Orawę w latach 1918-1919

Jak już wspomniano, wiele problemów było związanych z kształtowaniem granicy czechosłowacko-polskiej, a obok Śląska Cieszyńskiego obszarami spornymi pomiędzy Republiką Czechosłowacką a Rzeczpospolitą Polską były obszary na pograniczu dawnej granicy węgiersko-galicjijskiej, czyli Orawa i Spisz.

Orawa znajdowała się w granicach administracyjnych Królestwa Węgier w ramach dualistycznej monarchii Austro-Węgier, tworząc osobny komitat. Górną Orawę, czyli powiaty w Namestowie i

¹¹ Eberhardt, P. (1996). *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 91.

¹² Art. 81-85 Traktatu pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, *Dziennik Ustaw 1920*, nr 35, poz. 200.

¹³ Szerzej na temat Ptak, M., (2019). *Przejęciowe ośrodki i organy władzy na ziemiach polskich zaboru austriackiego (1918-1921)*, [w:] Przygodzki, J. (red.), *Ośrodki przejęciowe – ustrój i prawo*, Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, p. 89.

¹⁴ Wołos, M. (2009). *Szkic o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu*, [w:] Persak, K., Machcewicz, P., *Polski wiek XX. Dwudziestolecie*, Warszawa: Bellona – Muzeum Historii Polski, p. 211.

¹⁵ Dekret Naczelnika Państwa z 28 listopada 1918 r. o wyborach do Sejmu Ustawodawczego (wraz ze spisem okręgów wyborczych), *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 18, poz. 47.

¹⁶ Szerzej w dalszej części artykułu.

¹⁷ Zob. szerzej Kamiński, M.K. (2001). *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

Trzcianie, zamieszkiwała co prawda ludność polska, ale była ona w dużej mierze nieświadomiona narodowościowo. W okolicach miejscowości Jabłonka rozwinął się polski ruch narodowy pod przewodnictwem księdza Ferdynanda Machaya. 5 listopada 1918 r. ogłoszono rezolucję żądającą przyłączenia polskich części Spiszu, Orawy i Czadeckiego¹⁸ do Polski, którą to przyjęły wszystkie okoliczne wsie: *My Polacy na Górnjej Orawie, korzystając z zasady samostanowienia narodów o sobie, po rozpadnięciu się państwa węgierskiego, nie chcemy pozostawać w nowoutworzonym państwie czecho-słowackim, lecz żądamy przyłączenia wszystkich polskich ziem w żupaństwach: trenczyńskim, orawskim i spiskim do wielkiej, katolickiej Polski*¹⁹. W tym samym dniu powstała Orawska Rada Narodowa (ORN), której zadaniem było zapewnienie porządku na obszarze jej działania, a warto podkreślić, że aspirowała ona do rozszerzenia wpływów na obszarze poza Orawą. Tego samego dnia wysłano delegację do urzędującego w Nowym Targu komisarza Polskiej Komisji Likwidacyjnej (PKL) z informacją o przyjęciu rezolucji oraz z prośbą o obsadzenie tych terenów przez wojska polskie. Patrole wojskowe wkroczyły na teren Orawy a prezes ORN podporządkował się komisarzowi w Nowym Targu. PKL objęła swoją administracją północną Orawę i Spisz a działalność ORN ograniczyła się do działalności agitatorskiej na rzecz przyłączenia Orawy oraz Spiszu a także regionu czadeckiego do Polski. Działalność tę kontynuował również powstały w 1919 r. w Krakowie Narodowy Komitet Obrony Spiszu, Orawy, Czadeckiego i Podhala. Na Spiszu w pierwszej połowie listopada 1918 r. w Lubowli powstała Spiska Rada Narodowa, która analogicznie jak ORN zwróciła się do PKL²⁰.

Obsadzenie polskich wsi na Orawie i Spiszu przez żołnierzy polskich nie spotkało się ze sprzeciwem samych Słowaków. Organizacje polskie na obszarach spisko-orawskich wyrażały poważne obawy co do perspektywy wkroczenia tam wojsk czechosłowackich. Znajdowało to wyraz w prośbach kierowanych przez Powiatową Organizację Narodową pod kierownictwem Jana Bednarskiego do Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego oraz premiera Jędrzeja Moraczewskiego, o przysłanie dwóch tysięcy żołnierzy polskich. Jednak większość oddziałów kierowano w tym czasie na front w Małopolsce Wschodniej. Nie pozostało to bez wpływu na dalsze przejmowanie etnicznie polskich obszarów Orawy i Spiszu, gdzie po prostu akcją tę musiano tam przerwać z powodu braku odpowiedniej ilości wojska. Polskość Orawy i większości Spiszu nie budziła wątpliwości w Warszawie. Świadczył o tym m.in. wspomniany dekret Naczelnika Państwa o wyborach do Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej²¹. Został on opracowany przy udziale ministra spraw zagranicznych Leona Wasilewskiego. W wykazie tym polskie gminy na Orawie i Spiszu znalazły się w okręgu wyborczym nr 39 z siedzibą w Nowym Targu.

Tymczasem na początku grudnia 1918 r. wojska byłej monarchii austro-węgierskiej przystąpiły z polecenia Ententy do opuszczania terenów słowackich, a na ich miejsce miały wkroczyć jednostki armii czechosłowackiej. Warto podkreślić fakt wzmocnienia tych sił poprzez powrót legionistów z Francji i Włoch. Decyzja Ententy wyraźnie popierała roszczenia terytorialne rządu czechosłowackiego, który swoje granice chciał ustalić na podstawie kryterium historycznego. Stosunkowo niewielkie oddziały polskie na Orawie i Spiszu starały się unikać starć z wojskami czechosłowackimi, co oczywiście umożliwiało tym drugim wkroczenie do większości polskich gmin na Spiszu²².

Dnia 24 grudnia 1918 r. obie strony zatwierdziły w Popradzie umowę, w myśl której ustalono linię demarkacyjną na Spiszu. Biegła ona od Jaworzyny przez Franków, Rychwald, Kamionkę, Lipnik Mały do Andrzejówki²³.

W dniu 31 grudnia 1918 r. w Chyżnem na spotkaniu dotyczącym Orawy, Czechosłowacy zażądali całego obszaru Orawy, po starą granicę węgiersko-galicyskiej. Konsekwentna jednak postawa przedstawiciela strony polskiej, księdza Ferdynanda Machaya, doprowadziła do układu, w myśl którego

¹⁸ Czadeczczyzna jest górskim regionem na zachód od Orawy z ośrodkiem w Czadcy (wówczas Czacy) usytuowanym na południe od Jabłonkowa (ważna Przełęcz Jabłonkowska) w górskim paśmie Jaworników nad rzeką Kisuczą. Zamieszkiwali go górale czadeccy uważający się, przynajmniej częściowo, za Polaków.

¹⁹ Tekst rezolucji w: Machay, F. (1938). *Moja droga do Polski (pamiętnik)*, Kraków: Drukarnia Przemysłowa w Krakowie, p. 142.

²⁰ Ptak, M. (2019). Op. cit., p. 116-117.

²¹ Zob. przypis 14.

²² Roszkowski, J.M. (2018), „Zapomniane Kresy”. *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895-1925*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, p. 208.

²³ Kamiński, M.K. (2001). Op. cit., s. 71.

Polsce przypadły 15 wsi okręgu trzczińskiego, Słowakom namiestówskiego²⁴. Mimo przyłączenia okolic Trzciany była ona niekorzystna dla Polski.

Dnia 3 stycznia 1919 r. na Orawie wyznaczono tymczasową linię demarkacyjną. Dziesięć dni później, w dniu 13 stycznia 1919 r. z Warszawy nadszedł rozkaz Dowództwa Głównego o tymczasowym opuszczeniu przez Wojsko Polskie obszaru Spiszu i Orawy. Powodem było żądanie pułkownika Fernanda Vixa, szefa misji sprzymierzonych w Budapeszcie, który powołał się na rozkaz naczelnego dowódcy sił sprzymierzonych marszałka Ferdynanda Focha. Jak się później okazało, marszałek Foch nie wydał takiego rozkazu, a działanie płk. F. Vixa było samowolne. Tym niemniej, wskutek kryzysu władzy w Warszawie, nie zweryfikowano tego na czas i wojska polskie zgodnie z rozkazem opuściły Spisz. 23 stycznia 1919 tereny te zostały zajęte przez wojska czechosłowackie na polecenie premiera Karela Kramářía i prezydenta Tomáša Garrigue Masaryka. W ten sposób złamano postanowienia umowy polsko-czeskiej z 5 listopada 1918 r.²⁵ Wybory do Sejmu Ustawodawczego RP na Orawie i Spiszu nie mogły być w tej sytuacji przeprowadzone.

Utrata Spiszu i Orawy nie oznaczała rezygnacji z działań na rzecz propagowania polskości tych terenów w przyszłości. Polacy ze swojej strony utworzyli kilka organizacji budzących polskie poczucie narodowe wśród „spiskich Górali” i nadających publiczny rozgłos polskiej sprawie na Spiszu. W Krakowie powstał Narodowy Komitet Obrony Spiszu, Orawy, Czadeckiego i Podhala, któremu przewodniczył mocno już wówczas schorowany Kazimierz Przerwa-Tetmajer, a którego filarem był wspomniany już ksiądz Ferdynand Machaj. Komitety te powstawały w całej Polsce. Wspomagały ich działające na obszarze całej Polski Towarzystwo Tatrzańskie i Związek Podhalań, który wydawał w Nowym Targu bardzo popularną i opiniotwórczą „Gazetę Podhalańską”²⁶.

Do ponownego pojawienia się wojsk polskich na Spiszu doszło latem 1919 r. Był to okres ofensywy Węgierskiej Republiki Rad, kiedy wojska węgierskie zajęły dużą część ziem słowackich²⁷, a niektóre wojskowe oddziały czechosłowackie cofając się przekroczyły granicę z Polską i złożyły broń. Przy nieznanej bliżej sytuacji na Spiszu, polskie władze wojskowe wydały rozkaz marszu Kompanii Wysokogórskiej na Spisz. Kompania przemaszerowała z Zakopanego przez Łysą Polanę, Jaworzynę Spiską i Przełęcz pod Kopą aż do Matlar, nie napotykając nigdzie żołnierzy czechosłowackich. Nie doszło też do żadnej potyczki zbrojnej. Rano parlamentariusze z czechosłowackiego oddziału wojskowego w Tatrzańskiej Łomnicy uzgodnili z dowódcą kompanii, że nie posunie się ona poza Matlary i Białą Spiską, jednocześnie udostępniając dowódcy kompanii łączność, aby mógł się porozumieć z władzami wojskowymi w Warszawie. Stamtąd przyszedł rozkaz, aby kompania wróciła do Zakopanego, toteż następnego dnia kompania powróciła wspólnie z celnikami czechosłowackimi na Łysą Polanę. Kompania Wysokogórska została jednak wycofana po dotarciu do Matlar²⁸, co pozwoliło na to aby jednostki czechosłowackie mogły bez przeszkód ponownie opanować sporne terytorium, aż do linii byłej granicy galicyjsko-węgierskiej a w konsekwencji odbudowę administracji czechosłowackiej, która przeciwdziałała aspiracjom polskim. Jak zauważa Jerzy M. Roszkowski, odbyło się to pod naciskiem władz Koalicji do których minister spraw zagranicznych Edvard Beneš zwrócił się o pomoc podkreślając fakt, że Polacy wdarli się na Spisz wykorzystując trudną sytuację Czechosłowacji. Poza tym w Paryżu przedstawiciele państw sąsiadujących z Polską oskarżali ją o zaborczość. Pod wpływem wspomnianych okoliczności premier Ignacy Jan Paderewski wydał polecenie wycofania się ze Spiszu²⁹.

Rada Najwyższa konferencji wersalskiej z inicjatywy amerykańskiej nakazała Czechosłowacji i Polsce na przeprowadzenie bezpośrednich rokowań. Pomimo faktu, że na podjęciu rozmów zależało prezydentowi T.G. Masarykowi, który chciał zatrzeć złe wrażenie jakie wywarła na Zachodzie

²⁴ Machaj, F. (1938). Op. cit., s. 128.

²⁵ Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 211-212.

²⁶ Ptak, M. (2019), p. 116.

²⁷ 16 czerwca 1919 r. została proklamowana w Preszowie Słowacka Republika Rad jako autonomiczna część weszła ona w skład Węgierskiej Republiki Rad. Furmanik, M. (2014). *Slovenská republika rád na Spiši*, [w:] Chalupcecki I. (oprac.), *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, R. XXII. Levoča: Spišský dejepisný spolok, p. 135-148.

²⁸ Świerż, M. (1919). Z dziejów Kompanji Wysokogórskiej, Rewja, nr 7; Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 251-257.

²⁹ Ibidem, p. 255-256.

interwencja militarna³⁰. W ocenie Marka Kazimierza Kamińskiego w przekonaniu prezydenta Czechosłowacji T.G. Masaryka i ministra spraw zagranicznych E. Beneša rokowania miały charakter pozornego dialogu. Uważali, że więcej im się uda uzyskać od mocarstw zachodnich niż od polskich negocjatorów³¹. W dniu 26 czerwca 1919 r. Ignacy Jan Paderewski, pełniący funkcję premiera i ministra spraw zagranicznych, wysłał do prezydenta T.G. Masaryka depeszę z prośbą o przekazanie stronie polskiej nazwisk czeskich delegatów dodając, że skład polskiej delegacji został już ustalony i zostanie przekazany prezydentowi Republiki Czechosłowackiej, co nastąpiło w dniu 3 lipca³².

W dniach 21-29 lipca 1919 r. zorganizowano w Krakowie dwustronną konferencję, Delegacja polska, której przewodniczył Stanisław Grabski, wysunęła propozycję przeprowadzenia plebiscytu na spornym obszarze Zaolzia, Orawy i Spiszu. Umożliwiłoby to wyznaczenie granicy państwowej wg kryterium etnicznego. Czechosłowacja, podkreślając swoje prawa historyczne do tych terenów, propozycję tę odrzuciła³³.

Sprawa Spiszu i Orawy podczas konferencji pokojowej w Paryżu

Od 18 stycznia 1919 r. toczyły się obrady konferencji paryskiej. Powstały trzy zespoły eksperckie: Komisja Spraw Polskich³⁴, Komisja spraw Czechosłowackich, Podkomisja do Spraw Cieszyna, Spiszu i Orawy oraz Komisja Polityczna dla Księstwa Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu, które opracowały wstępny raport będący propozycją rozgraniczenia, który nie został jednak zaakceptowany. Warto zaznaczyć, że w razie potrzeby do Paryża przybywali dodatkowi eksperci, którzy mieli za zadanie wzmocnienie argumentów delegatów. W ten sposób w dniach 18 marca-15 kwietnia w stolicy Francji byli przedstawiciele górali ze Spiszu i Orawy Wojciech Halczyn z Lendaku i Piotr Borowy z Rabczyc. Przewodniczył im ksiądz Ferdynand Machay i doradca Kazimierz Rouppert. Spotykali się z politykami francuskimi, brytyjskimi, amerykańskimi i włoskimi, m.in. spotkali się z przewodniczącym Najwyższej Komisji Terytorialnej André Tardieu. Udało jej się uzyskać audiencję u prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki Thomasa Woodrowa Wilsona, co nastąpiło 11 kwietnia. Co ciekawie obaj górale rozmawiali z prezydentem w języku angielskim, jego podstawy opanowali podczas emigracji zarobkowej w USA³⁵. Wydaje się, że to spotkanie było przełomowe, od tego momentu politycy amerykańscy nie traktowali już kwestii północnych części Spiszu i Orawy z taką rezerwą.

Ostatecznie, w swym oficjalnym stanowisku, strona polska domagała się trzech powiatów spiskich: starowiejskiego (Spiska Stara Wieś), kieżmarskiego (Kieżmark) i lubowelskiego (Stara Lubowla), na terenie których znajdowało się 50 polskich miejscowości. Na Orawie powiatów: trzciańskiego (Trzciana) i namiestowskiego (Namiestów) – 23 miejscowości. Natomiast z żupy trenczyńskiej powiatu: czadeckiego (Czaca) i dwóch przyległych wsi z powiatu bytczańskiego (Bytcza), tj. Wysokiej i Makowa – 13 miejscowości³⁶.

Komisja Spraw Polskich i Komisja Spraw Czechosłowackich opracowały raport, który następnie został przedstawiony Radzie Najwyższej w dniu 22 sierpnia 1919 r. Projekt linii granicznej nie został zaaprobowany przez stronę czechosłowacką. Strona polska zaakceptowała raport z zastrzeżeniem przeprowadzenia plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim. Po ponownym rozpatrzeniu sprawy przez obie komisje, zdecydowały one o przeprowadzeniu plebiscytu na spornych terenach. Wniosek ten został przyjęty przez Radę Pięciu, którą tworzyli ministrowie spraw zagranicznych wielkich mocarstw. W

³⁰ Chodziło o najazd wojsk czeskich na Śląsk Cieszyński w styczniu 1919 r.

³¹ Kamiński M.K. (1999). *Czesko-polskie rozmowy polityczne w Krakowie (21-29 lipca 1919 r.)*. Przykład pozornego dialogu, [w:] Orlof, E. (red.). *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, p. 21.

³² Na liście polskich członków znaleźli się Ernest Adam, Władysław Byrka, Ignacy Daszyński, Józef Londzin, Ryszard Kunicki, Stanisław Grabski, Kazimierz Piątkowski, Władysław Michejda, Julian Czaplński, Władysław Semkowicz. Byli to posłowie na Sejm i członkowie Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego. W przypadku strony czeskiej skład został zatwierdzony dopiero 15 lipca.

³³ Orlof, E. (1997). *Sprawa Spisza i Orawy w okresie plebiscytowym (lipiec 1919-lipiec 1920)*. Przyczynek do akcji polskiej, [w:] Pułaski, M. i in. (red.). *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90 rocznicę urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, p. 49-51.

³⁴ Nazywana potocznie „Komisją Cambona” od nazwiska przewodniczącego Juliesa Cambona.

³⁵ Machay, F. (1919). *Nasi gazdowie w Paryżu*. Kraków: Polski Komitet Plebiscytowy dla Spisza i Orawy, p. 164.

³⁶ Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 264.

związku z protestem strony czechosłowackiej Rada Najwyższa Ententy podjęła decyzję o wyłączeniu ze spiskiego obszaru plebiscytowego powiatów kieżmarskiego i starolubowelskiego. Mimo protestów Ignacego Paderewskiego i Romana Dmowskiego wyłączono południowy Spisz z obszaru, który miał być objęty plebiscytem. Wg Ententy stanowiło to rodzaj rekompensaty dla Czechosłowacji za podjęcie decyzji o głosowaniu na Śląsku Cieszyńskim. W efekcie Rada Najwyższa w dniu 27 września podjęła decyzję

o przeprowadzeniu plebiscytu. Miał on się odbyć w ciągu trzech miesięcy od dnia jego ogłoszenia, co okazało się niemożliwe do spełnienia. Do czuwania nad jego przebiegiem została powołana Międzysojusznicza Komisja z siedzibą w Cieszynie³⁷, mająca być gwarantem wolności, tajności i rzetelności. Czynne prawo udziału w plebiscycie uzyskały osoby, które do 1 sierpnia 1919 r. ukończyły 20 lat i to bez względu na płeć. Kolejnym warunkiem było zamieszkanie na terenie plebiscytowym lub przynależność do konkretnego okręgu wyborczego do 1 sierpnia 1914 r. Prawa wyborczego nie posiadały osoby pełniące funkcje publiczne i urzędnicy. Wynik głosowania miał być ustalony gminami a jego uzyskaniu Międzysojusznicza Komisja miała przygotować projekt granicy polsko-czechosłowackiej, który były następnie poddany analizie ze strony mocarstw sprzymierzonych: Francji, Wielkiej Brytanii, Japonii, Włoch i USA³⁸.

Warto podkreślić fakt, że obszar plebiscytowy został okrojony. Jedynie na Orawie odpowiadał on postulatowi polskiemu, czyli obejmował powiaty trzciański i namiestowski. Natomiast na Spiszu ograniczono go do powiatu starowiejskiego (Zamagurze Spiskie) i skrawka kieżmarskiego (Jaworzyna Spiska i Podspady). Ponadto, odrzucono zupełnie polski wniosek o objęcie plebiscytem północnej części ziemi czadeckiej. Wywołało liczne protesty, które jednak nie przyniosły skutków³⁹.

Podobnie jak z rozszerzeniem obszaru objętego referendum, strona polska nie potrafiła także wyegzekwować od Czechosłowacji, aby wycofała swoje wojska z terenów plebiscytowych. Wbrew paryskim postanowieniom, władze czechosłowackie nie tylko nie stosowały się do tego zalecenia, ale jeszcze dodatkowo wzmacniały tam swoje siły zbrojne i porządkowe, a także rozbudowywały administrację, zatrudniając w tym celu także wielu urzędników narodowości czeskiej⁴⁰.

Przygotowania do plebiscytu

Kampanię plebiscytową prowadził Główny Komitet Plebiscytowy Spisko-Orawski zawiązany w Nowym Targu. Na czele komitetu stanął Walery Goetel – profesor Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, geolog, taternik i krajoznawca. Do współpracy zaprosił wiele osób zaangażowanych w życie społeczno-kulturalne Podhala i okolic, m.in. Jana Bednarskiego, Józefa Diehla, Feliksa Gwiżdża, Wojciecha Lorencowicza, Władysława Semkowicza czy księdza Ferdynanda Machaya. Prężnie działało Biuro Prasowe, prowadzone przez Juliusza Zborowskiego. Do jego zadań należało prowadzenie agitacji plebiscytowej, dementowanie pomówień ze strony czeskiej. Propaganda polska ostrze swojej krytyki zwracała przeciwko Czechom, odnosząc się raczej neutralnie w stosunku do Słowaków głównie to, że wielu nieświadomych narodowo górali uważało się za członków społeczności słowackiej. Chcąc zjednać sobie zwolenników, obie strony zajmowały się rozdawnictwem lub sprzedawaniem po korzystniejszych cenach wśród miejscowej ludności brakujących na rynku towarów. Istotną rolę odgrywały redakcje „Gazety Podhalańskiej”, „Nowin Spisko-Orawskich” (w tym przypadku zamieszczano treści pisane gwarą góralską). Ponadto drukowano broszury, ulotki, odezwy, plakaty i mapy. Do tego organizowano festyny, wiece, przedstawienia, a także bezpośrednie kontakty z

³⁷ Zwana też II Komisją. Przybyła na miejsce dopiero 30 stycznia 1920 r. i składała się z innych przedstawicieli niż ta urzędująca od 12 lutego 1919 r. Zob. Romer E. (1989). *Pamiętnik paryski (1918-1919)*, Wrocław: wydawnictwo Ossolineum, p. 419. Zob. szerzej: Bierzanek R., Kukułka, J. (1965-1968). *Sprawy polskie na konferencji polskiej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały*, t. I-III, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe; Dębski, S. (2019). *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1919 czerwiec-grudzień*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych; Dejmek, J., Kolář F. (red.). (2001). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920*, sv. I, Praha: Ústav mezinárodních vztahů; Dejmek, J., Kolář F. (red.). (2011). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920*, sv. II, Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Orlof, E. (1997). *Znaczenie plebiscytu w rozwiązywaniu problemów międzynarodowych po I wojnie światowej (na przykładzie niedoszłego plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie)*, Mazowieckie Studia Humanistyczne, nr 2, p. 37-42.

⁴⁰ Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 265-269.

ludnością spisko-orawską. Przygotowywano również wycieczki na tereny plebiscytowe. Strona polska odwoływała się przede wszystkim do poczucia wspólnoty narodowej i religijnej Polaków ze Spiszakami i Orawianami. Akcentowano akty wandalizmu dokonywane przez żołnierzy czeskich stacjonujących na obszarach. Zwracano uwagę na bezprawne przypadki internowania i aresztowania zarówno księży katolickich jak i ludności gromadzącej w swoich domach polskojęzyczną literaturę, gazety i odezwy. Podkreślano dostęp Polski do morza, podawano zawyżone dane demograficzne, by pokazać pierwszeństwo Rzeczypospolitej Polskiej, której terytorium nie było jeszcze ostatecznie ustalone. Jak zaznacza Ewa Orlof, deficytowe towary rozdawane za darmo lub po niższych cenach powodowały fakt zmieniającego się procesu przyjmowania przez ludność tych terenów raz świadomości polskiej a raz słowackiej⁴¹. Artur Patek podkreślił fakt, że w czechosłowackiej propagandzie Polska jawiła się jako państwo biedne, co uwiarygodniała hiperinflacja⁴². Z kolei z polskiej strony organizowano pielgrzymki do Częstochowy, wykorzystywano obalenie słupa maryjnego w Pradze i ostrzelanie przydrożnej kapliczki przez pijanych żołnierzy czechosłowackiej jako dowody, że tylko Polska może być schronieniem dla katolików a w Czechosłowacji rządzą heretycy i bezbożni Czesi⁴³.

Tereny sporne miały zostać obsadzone przez wojska francuskie i być zarządzane przez komisję sprzymierzonych. Jednak wojska francuskie obsadziły Spisz i Orawę dopiero w marcu 1920, do tego w tak znikomej liczbie, że nie przeszkodziło to działaniom władz czechosłowackich. Tymczasem dochodziło do wielu zamieszek w wyniku których były nawet ofiary śmiertelne. Można byłoby tu przytoczyć dwa głośne przypadki. Strona czechosłowacka przypisywała oddziałowi „lotnemu” Tajnej Organizacji Wojskowej zamach na czechosłowackich urzędników, jaki miał miejsce w nocy z 20 na 21 czerwca 1920 r., koło Śmierdzonek na Spiszu. Zastrzelony został wówczas na miejscu Jozef Hajlek, a ciężko ranny František Hanuš zmarł podczas transportu.. Władze polskie konsekwentnie zaprzeczały, aby mieli tego dokonać żołnierze z grupy „specjalnej”, tłumacząc, że był to bandycki napad rabunkowy. Strona czechosłowacka wykorzystywała tę zbrodnię do podgrzewania antypolskich nastrojów⁴⁴. W następstwie tego, podburzona przez agitatorów ludność zaatakowała 22 czerwca Polski Komitet Plebiscytowy w Starej Wsi Spiskiej, niszcząc jego wyposażenie i rozpędzając działaczy. W wyniku tych zajęć poniósł śmierć członek tego Komitetu, nauczyciel gimnazjalny ze Lwowa Józef Wiśmierski, którego podjudzony tłum zamordował w Niedzicy (ciało odnaleziono kilka dni później w Dunajcu)⁴⁵.

Arbitraż Rady Ambasadorów

Rząd Republiki Czechosłowackiej dążył wszelkimi środkami do uniknięcia plebiscytu. Postanowił wykorzystać trudną sytuację w jakiej w wyniku wojny z bolszewikami znalazła się Polska w lecie 1920 r. Czechosłowacy nie przepuścili dostaw amunicji i sprzętu wojskowego, podobnie jak Niemcy. Wówczas rząd Polski zwrócił się z prośbą o pomoc w zawarciu rozejmu z Rosją Sowiecką. W tej sytuacji za obietnicę poparcia Polski połączonej z ofensywą dyplomatyczną strony czechosłowackiej premier Władysław Grabski podczas konferencji w belgijskim Spa w dniu 10 lipca 1920 r. zgodził się na ustępstwa. Formalna zgoda obejmowała zastąpienie plebiscytu na Orawie, Spiszu i Śląsku Cieszyńskim arbitrażem międzynarodowym⁴⁶. Decyzję miała podjąć Rada Ambasadorów składająca się z akredytowanych w Paryżu ambasadorów, obradujących pod przewodnictwem francuskiego ministra spraw zagranicznych, którego zastępował były ambasador Francji w Berlinie – Jules Cambon.

⁴¹ Orlof, E. (1995). *Specyfika pogranicza polsko-słowackiego. Jej wpływ na stosunki polsko-słowackie* [w:] Wyrozumski, J. (red.). *Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach*, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, p. 287.

⁴² Patek, A. (2006). *Wokół sporów o tożsamość narodową na polsko-słowackim pograniczu na Spiszu w XIX i XX wieku* [w:] Patek, A., Rojek W. (red.). *Naród – Państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku*. Kraków 2006, s. 81; Patek, A. (2007). *Sprawa pogranicza spiskiego w polskiej i słowackiej historiografii. Stereotypy i interpretacje*, [w:] Stawowy-Kawka, I. (red.). *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, p. 100.

⁴³ Tomaszewski, J. (1997). *Czechosłowacja*, Warszawa: TRIO, p. 28-29.

⁴⁴ I. Chalupcecký, (1993). *Krvavá hranica na Dunajci, Spiš-Liptov-Orava*. R. III, č. 3, p. 9-10.

⁴⁵ Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 296.

⁴⁶ Kubík, L. (2001). *Těšínský konflikt*, Olomouc: Nakladatelství Votobia, p. 133.

Ponieważ Stany Zjednoczone nie ratyfikowały Traktatu Wersalskiego, ich ambasador uczestniczył w obradach Konferencji jedynie w charakterze obserwatora⁴⁷.

W dniu 28 lipca 1920 r. Rada Ambasadorów mocarstw (USA, Wielka Brytania, Francja, Włochy, Japonia) wydała decyzję o przebiegu granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, która nie była korzystna dla strony polskiej. Już na drugi dzień podpisy złożyli przedstawiciele Rady Najwyższej, członkowie Rady Ambasadorów oraz minister Edvard Beneš. Podpisali go jednocześnie delegaci polscy, co było poprzedzone długą dyskusją. Ignacy Paderewski nie krył rozczarowania. 30 lipca wystosował specjalne pismo do przewodniczącego Konferencji Pokojowej w Paryżu premiera Francji Alexandra Milleranda pismo protestacyjne, w którym zawarł swoje rozgoryczenie z powodu podjętego postanowienia. Stwierdził, że wielu Polaków znalazło się po stronie czechosłowackiej a postanowienie przedstawicieli sprzymierzonych wykopie przepaść pomiędzy dwoma narodami, której nie da się zasypać. Nie krył swojego niezadowolenia przez fakt, że sprzymierzeni nie wzięli pod uwagę zdania mieszkańców spornego regionu oraz czynnika etnicznego⁴⁸. W podobnym tonie wypowiedział się w telegramie do ministra spraw zagranicznych Eustachego Sapięhy uznając decyzję Rady Ambasadorów za „wyrok”. Podkreślił jednocześnie fakt, że wolał się pod nią podpisać licząc na to, że w przyszłości będzie możliwość odwołania się od tej decyzji i będzie można powrócić do tej sprawy na forum powołanej przez Konferencję Wersalską Ligą Narodów⁴⁹.

Z obszarów na Spiszu i Orawie Polska otrzymała 29 wsi z 24 tysiącami mieszkańców. Na Orawie pozostawiono przy Czechosłowacji cały powiat namiestowski, z powiatu trzciańskiego przyznano Polsce 15 wsi z 15 tysiącami mieszkańców. Lipnica Dolna została przecięta granicą w ten sposób, że 10% części mieszkańców znalazła się po stronie czechosłowackiej. Grunty orne wsi Głodówki i Suchej Hory częściowo pozostały Czechosłowacji. Na Pilsku i Babiej Górze granica polsko-czechosłowacka biegła tak, jak granica Galicji w 1914 r. Dopiero na wschód od Białej Góry odbiegała od niej. Spisz został podzielony przez Radę Ambasadorów w taki sposób, że Polska otrzymała 25% jego obszaru z 14 wsiami, które zamieszkiwało 9 tysięcy mieszkańców. Granica na Spiszu pozostawiła 22 tysiące Polaków w Czechosłowacji. Łącznie Polska uzyskała tylko 27 z 71 wsi na Górnej Orawie (14) i Górnym Spiszu (13)⁵⁰.

Sprawa Jaworzyny Spiskiej

Demarkacja granicy polsko-czechosłowackiej w terenie miała zakończyć definitywnie problem wytyczenia granicy pomiędzy obydwoma państwami. Tak się jednak nie stało. Jeszcze przed negocjacjami nad układem dotyczącym wytyczenia granicy państwowej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką z 28 lipca 1920 r., pojawiła się sprawa Jaworzyny Spiskiej. Początkowo zdawała się ona przedstawiać całkiem prosto.

Zgodnie z postanowieniami Rady Ambasadorów, jesienią 1920 r. do pracy przystąpiła Międzysojusznicza Komisja Delimitacyjna dla Śląska Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu, która miała wyznaczyć granicę polsko-czechosłowacką na tych obszarach. Komisja ta dysponowała uprawnieniami do dokonywania drobnych korekt linii granicznej, uzasadnionych na przykład lokalnymi względami gospodarczymi. Ze strony polskiej uczestniczyli w jej pracach m.in. działacze Towarzystwa Tatrzańskiego: prof. Walery Goetel, mjr Bronisław Romaniszyn, którzy nie oponowali wobec nieznacznych poprawek na korzyść Czechów na Śląsku Cieszyńskim, ale w wypadku Spiszu zaproponowali wymianę. dwie gminy przyznane na tym obszarze pierwotnie Polsce: Niedzica i Kacwin, zostałyby odstąpione stronie czechosłowackiej. W zamian mieliśmy otrzymać gminę: Jaworzyna Spiska. Jednak terytorialnie Polska chciała obszarowo więcej uzyskać niż oddać. Problem Jaworzyny stał się czynnikiem uniemożliwiającym normalizację stosunków między obu państwami. Podobnie jak to bywało wcześniej, wobec nieosiągnięcia przez Polskę i Czechosłowację porozumienia, problemem

⁴⁷ Roszkowski J.M. (2018). Op. cit., p. 301.

⁴⁸ Kamiński, M.K. (1998). *Stosunki polityczne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką (koniec lipca – grudzień 1920)*, Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, t. XXIII, p. 58.

⁴⁹ Ibidem, p. 57-58.

⁵⁰ Michniak, P.J. (2013). *Kilka uwag nad problematyką Górnego Spiszu i Górnej Orawy w latach 1945-1947*, Dzieje Najnowsze, nr 2, p. 175. Zob. też: *Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie Śląska Cieszyńskiego, Spisza i Orawy*, [w:] Jędruszczak, T., Nowak-Kiełbikowa, M. (red.) (1989), *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, t. 1: 1918-1932, Warszawa: PAX, p. 503-509.

tym zajęły się gremia międzynarodowe, do których odnosiły się obie strony sporu: m.in. Liga Narodów, Międzynarodowy Trybunał w Hadze i Konferencja Ambasadorów. Władze polskie liczyły na możliwość odzyskania Jaworzyny Spiskiej wraz z częścią Tatr, na zasadzie wymiany terytoriów z Czechosłowacją. Niestety oba państwa nie doszły do kompromisu nawet przy delimitacji granicy. Władze czechosłowackie przeprowadziły w Europie Zachodniej skuteczną akcję dyplomatyczną. Ostatecznie 12 marca 1924 roku Rada Ligi Narodów wydała niekorzystną dla Polski decyzję, pozostawiającą cały sporny obszar po stronie czechosłowackiej⁵¹ a Konferencja Ambasadorów, po zatwierdzeniu protokołu sporządzonego przez polskiego i czechosłowackiego powzięła 5 września 1924 r. stosowną uchwałę⁵².

Natomiast na obszarze Orawy przy delimitacji granicy polsko-czechosłowackiej do konfliktu nie doszło. Na podstawie obopólnego porozumienia stron, 5 czerwca 1924 roku wyrównano na Orawie granice. W ten sposób Polska otrzymała ½ południowego stoku Babiej Góry i część Lipnicy Dolnej; sama zaś odstąpiła Czechosłowacji Głodówkę i Suchą Horę. Na skutek tego podziału, 11 polskich wsi na Orawie z 15 tys. ludności pozostało poza granicami Polski⁵³.

Zakończenie

Przynależność Spiszu i Orawy była przyczyną sporu pomiędzy nowopowstałymi państwami w Europie Środkowej i Wschodniej: Republiką Czechosłowacką i Rzeczpospolitą Polską.

W sporze pomiędzy oboma państwami główną przyczyną wpływającą na podejmowane kluczowe decyzje ws. spornych regionów przez mocarstwa miała sytuacja międzynarodowa. Położenie geopolityczne Polski spowodowało sytuację, że już na początku swojej państwowości musiała ona uczestniczyć w licznych konfliktach również militarnych, co rodziło niepewność odnośnie dalszego jej funkcjonowania szczególnie w perspektywie porażki z Rosją Sowiecką. Przynależność spornych terenów pomiędzy Rzeczpospolitą Polska a Republiką Czechosłowacką rozstrzygnęła się na podstawie decyzji Rady Ambasadorów mocarstw sprzymierzonych w dniu 28 lipca 1920 r. Została ona podjęta w momencie trudnej sytuacji międzynarodowej w jakiej znalazła się Polska. W kulminacyjnym momencie wojny polsko-bolszewickiej, w dniu 9 sierpnia Czechosłowacja oficjalnie ogłosiła neutralność w tym konflikcie, natomiast kolejkarze czescy za przyzwoleniem ministra spraw zagranicznych Edvarda Beneša zablokowali tranzyt materiałów wojennych.

Analizując przebieg konfliktu polsko-czechosłowackiego pod koniec drugiej dekady XX w. można dojść do wniosku, że postulaty strony czechosłowackiej cieszyły się większym poparciem ze strony mocarstw sprzymierzonych. Decydującym czynnikiem była tu, o czym już wspomniano, sytuacja międzynarodowa. Z drugiej strony warto podkreślić fakt sympatii wobec Republiki Czechosłowackiej ze strony Republiki Francuskiej i Stanów Zjednoczonych Ameryki, na co z pewnością wpływ miała aktywność w polityce zagranicznej władz czechosłowackich.

Próbując ocenić metody działań obu stron, to w przeciwieństwie do decydentów polskiej polityki zagranicznej czechosłowaccy, gdy tylko pozwalała na to okazja stosowali metodę faktów dokonanych. Świadczy o tym wkroczenie wojsk na sporne tereny w styczniu 1919 r.

Warto podkreślić też fakt przynależności Orawy i Spiszu nie była aż takim obiektem zainteresowania rządów w Pradze i Warszawie jak Śląsk Cieszyński ze względu na potencjał gospodarczy tego regionu.

⁵¹ Lewkowicz, Ł. (2014), *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, Sprawy Narodowościowe. Seria nowa, nr 45, p. 127.

⁵² Oświadczenie rządowe z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie Uchwały Konferencji Ambasadorów z dnia 5 września 1924 r., dotyczącej Protokołu, podpisanego w Krakowie dnia 6 maja 1924 r. w związku z ustaleniem granicy polsko-czechosłowackiej w okręgu Jaworzyny, Dz.U. 1925, nr 133, poz. 952.

⁵³ Roszkowski, J.M. (2018). Op. cit., p. 319. Zob. też: Jakubec, P. *Javorina v (česko)slovensko-poľských vzťahoch medzivojnového obdobia ako symbol [w:] Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie "Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947"*, Krakov: Vydavateľstvo a tlačiareň Spolok Slovákov v Poľsku.

References

1. Bierzanek R., Kukułka, J. (1965-1968). *Sprawy polskie na konferencji polskiej w Paryżu w 1919 r.: dokumenty i materiały*, t. I-III, Warszawa: Państwowe Wydawnictwa Naukowe.
2. Chalupecký, (1993). *Krvavá hranica na Dunajci*, Spiš-Liptov-Orava. R. III, č. 3, p. 9-14.
3. *Decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie Śląska Cieszyńskiego, Spisza i Orawy*, [w:] Jędruszczak, T., Nowak-Kiełbikowa, M. (red.) (1989), *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939*, t. 1: 1918-1932, Warszawa: PAX, p. 503-509.
4. Dejmek, J., Kolář F. (red.). (2001). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920*, sv. I, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, pp. 390.
5. Dejmek, J., Kolář F. (red.). (2011). *Československo na pařížské mírové konferenci 1918-1920*, sv. II, Praha: Ústav mezinárodních vztahů, pp. 568.
6. Dekret Naczelnika Państwa z 28 listopada 1918 r. o wyborach do Sejmu Ustawodawczego (wraz ze spisem okręgów wyborczych), *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 18, poz. 47.
7. Dębski, S. (2019). *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1919 czerwiec-grudzień*, Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, pp.1096.
8. Eberhardt, P. (1996). *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, pp. 427.
9. Furmanik, M. (2014). *Slovenská republika rád na Spiši*, [w:] Chalupecki I. (oprac.), *Z minulosti Spiša. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, R. XXII. Levoča: Spišský dejepisný spolok, p. 135-148.
10. Hořec, J. (1999). *První kroky svobody. Podkarpatská Rus 1918-1920*, Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakladatelství Česká expedice, pp. 90.
11. Jakubec, P. *Javorina v (česko)slovensko-polských vztáchoch medzivojnového obdobia ako symbol* [w:] *Nepokojná hranica. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie "Slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1937-1947"*, Krakov: Wydawatelstwo a tlačiareň Spolok Slovákov v Poľsku, p. 25-51.
12. Kamiński M.K. (1999). *Czesko-polskie rozmowy polityczne w Krakowie (21-29 lipca 1919 r.)*. *Przykład pozornego dialogu*, [w:] Orlof, E. (red.). *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, p. 19-28.
13. Kamiński, M.K. (1998). *Stosunki polityczne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką (koniec lipca – grudzień 1920)*, *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, t. XXIII, p. 35-68.
14. Kamiński, M.K. (2001). *Konflikt polsko-czeski 1918-1921*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, pp. 489.
15. Kubík, L. (2001). *Těšínský konflikt*, Olomouc: Nakladatelství Votobia, pp. 133.
16. Lewkowicz, Ł. (2014), *Polsko-czechosłowackie konwencje turystyczne jako przykład współpracy transgranicznej*, *Sprawy Narodowościowe. Seria nowa*, nr 45, p. 125-136.
17. Machay, F. (1919). *Nasi gazdowie w Paryżu*. Kraków: Polski Komitet Plebiscytowy dla Spisza i Orawy, pp. 179..
18. Machay, F. (1938). *Moja droga do Polski (pamiętnik)*, Kraków: Drukarnia Przemysłowa w Krakowie, pp. 262.
19. Majewski, P.M. (2007). *Niemcy sudeccy 1848-1948: historia pewnego nacjonalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, pp. 554.
20. Michniak, P.J. (2013). *Kilka uwag nad problematyką Górnego Spiszu i Górnej Orawy w latach 1945-1947*, *Dzieje Najnowsze*, nr 2, p. 175-186.
21. Orlof, E. (1995). *Specyfika pogranicza polsko-słowackiego. Jej wpływ na stosunki polsko-słowackie* [w:] Wyrozumski, J. (red.). *Związki kulturalne polsko-słowackie w dziejach*, Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, s. 280-287.
22. Orlof, E. (1997). *Sprawa Spisza i Orawy w okresie plebiscytowym (lipiec 1919-lipiec 1920)*. *Przyczynek do akcji polskiej*, [w:] Pułaski, M. i in. (red.). *Z dziejów Europy Środkowej w XX wieku. Studia ofiarowane Henrykowi Batowskiemu w 90 rocznicę urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, p. 49-58.
23. Orlof, E. (1997). *Znaczenie plebiscytu w rozwiązywaniu problemów międzynarodowych po I wojnie światowej (na przykładzie niedoszonego plebiscytu na Śląsku Cieszyńskim, Spiszu i Orawie)*, *Mazowieckie Studia Humanistyczne*, nr 2, p. 37-42.

24. Oświadczenie rządowe z dnia 19 grudnia 1925 r. w sprawie Uchwały Konferencji Ambasadorów z dnia 5 września 1924 r., dotyczącej Protokołu, podpisanego w Krakowie dnia 6 maja 1924 r. w związku z ustaleniem granicy polsko-czechosłowackiej w okręgu Jaworzyny, Dz.U. 1925, nr 133, poz. 952.
25. Patek, A. (2006). *Wokół sporów o tożsamość narodową na polsko-słowackim pograniczu na Spiszu w XIX i XX wieku* [w:] Patek, A., Rojek W. (red.). *Naród – Państwo – Europa Środkowa w XIX i XX wieku*. Kraków 2006, p. 75-84.
26. Patek, A. (2007). *Sprawa pogranicza spiskiego w polskiej i słowackiej historiografii. Stereotypy i interpretacje*, [w:] Stawowy-Kawka, I. (red.). *Obraz konfliktów między narodami słowiańskimi w XIX i XX wieku w historiografii*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, p. 95-109.
27. Paulova, M. (1937). *Dějiny Maffie*. Praha: Unie, pp. 654.
28. Perman, D. (1962). *The Shapping of the Czechoslovak State. Diplomatic History of the Czechoslovakia 1914-1920*. Leiden: E.J. Brill, pp. 339.
29. Ptak, M., (2019). *Przejęciowe ośrodki i organy władzy na ziemiach polskich zaboru austriackiego (1918-1921)*, [w:] Przygodzki, J. (red.), *Ośrodki przejęciowe – ustrój i prawo*, Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, p. 85-124.
30. Pułaski, M. (1992). *Niemcy w polityce Czechosłowacji* [w:] Sierpowski S. (red.). *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919-1939*, t. II: *Lata wielkiego kryzysu gospodarczego*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, p. 323-340.
31. Raschhofer, H. (1938). *Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919-1920*. Berlin: Heymanns, pp. 377.
32. Romer E. (1989). *Pamiętnik paryski (1918-1919)*, Wrocław: wydawnictwo Ossolineum, pp. 419.
33. Roszkowski, J.M. (2018), „Zapomniane Kresy”. *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków 1895-1925*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, pp. 476.
34. Sierpowski, S. (1992). *Mniejszość niemiecka na tle aktywności mniejszościowej Ligi Narodów*, [w:] Wrzesiński, W. (red.) *Polska, Polacy, mniejszości narodowe. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, Wrocław-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Ossolineum, p. 82-93.
35. Świerż, M. (1919). Z dziejów Kompanji Wysokogórskiej, Rewja, nr 7.
36. Tomaszewski, J. (1997). *Czechosłowacja*, Warszawa: TRIO, pp. 308.
37. *Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dziennik Ustaw 1920, nr 35, poz. 200.*
38. Wołos, M. (2009). *Szkic o polskiej polityce zagranicznej w międzywojennym dwudziestoleciu*, [w:] Persak, K., Machcewicz, P., *Polski wiek XX. Dwudziestolecie*, Warszawa: Bellona – Muzeum Historii Polski, pp. 311.
39. Zákon č. 37/1918 Sb. z. a n. ze dne 13. listopadu 1918, o prozatímní ústavě, [w:] Gronský, Ján (oprac.) (2005). *Komentované dokumenty kústavným dejinám Československa I, 1914-1945*. Praha: Karolinum.
40. Żarna, K. (2011). *Między Berlinem a Budapesztem. Sytuacja polityczna Niemców Karpaccich w latach 1918-1939*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, pp. 265.